

DOI: 10.15330/ukrst.20.23-29

УДК 929: 811.161

ВАСИЛЬ ГРЕЩУК – ІСТОРИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Марія БРУС

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна).

E-mail: mariya_brus@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-5874-1045

У статті розкрито внесок В. В. Грещука у вивчення історії української літературної мови. Показано його науковий доробок з історичної проблематики. Звернуто увагу на лінгвістичні праці мовознавця, присвячені вивченню української літературної мови в Галичині.

З огляду на специфіку історичних студій В. В. Грещука визначено основні аспекти його наукових досліджень: вивчення загальних процесів розвитку української літературної мови в Галичині, конкретних мовних явищ (лексичних, граматичних, лексикографічних та ін.), лінгвістичної спадщини (творів І. Могильницького, С. Желехівського, В. Кміцикевича та ін.), внеску визначних діячів у розвиток української літературної мови (І. Франка, В. Стефаника, І. Ковалика та ін.). У результаті аналізу праць В. В. Грещука відзначено, що спектр історичної проблематики його напрацювань досить широкий, із глибоким, виваженим з'ясуванням історичних питань.

***Ключові слова:** історія мови, лінгвістичні праці, мовні явища, історична проблематика.*

Постановка проблеми. Василь Васильович Грещук – учений великої ваги й потуги, один із провідних українських мовознавців, шанований і знаний у слов'янській мовознавчій науці. Його високопрофесійні поради й настанови справляють значний або й вирішальний вплив на підготовку нових праць і становлення молодих учених. У зв'язку з цим наукові здобутки лінгвіста заслуговують на належне поцінування та збереження для майбутніх поколінь.

Мета статті – показати внесок В. В. Грещука в дослідження історії української літературної мови, представити науковий доробок ученого з історичної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Однією з важливих і напрацьованих ділянок у науковій творчості В. В. Грещука стала історія української мови, у межах якої найбільше віділено уваги дослідженню української літературної мови в Галичині. Історичній проблематиці присвячено чимало праць ученого, підготовлених у різні періоди і в різноаспектному вимірі. Спектр історичних досліджень В. Грещука охопив розкриття загальних і конкретних процесів формування і функціонування української літературної мови на галицьких землях, опрацювання лінгвістичних праць галицького походження, презентування внеску західноукраїнських діячів у розвиток української літературної мови, особливо творчості І. Я. Франка.

Початок наукової діяльності В. В. Грещука мав історичне спрямування і зокрема стосувався української історичної дериватології та лексикології. 1979 року він захистив кандидатську дисертацію на тему «Словотвірна і лексико-семантична структура українських деад'єктивів на -ість, -ство, -ота, -ина, -изна» під керівництвом професора І. І. Ковалика. Для розкриття закономірностей розвитку словотвірної системи мови загалом і лексико-семантичних особливостей трансформації твірних у похідні слова зокрема, для з'ясування системного характеру мови на словотвірному й семантичному рівнях учений визначив за мету дослідити закономірності формування й розвитку словотвірної і лексико-семантичної структури українських відприкметникових іменників на -ість, -ство, -ота, -ина, -изна. Розв'язання низки історичних завдань у дисертації надало першій ґрунтовній праці вченого теоретичної і практичної цінності, засвідчило новизну, що дотепер залишилася актуальною й неперевершеною [1, 2–3].

Молодий науковець на обширному мовному матеріалі вперше комплексно дослідив закономірності формування й розвитку словотвірної структури українських деад'єктивів на -ість у системних зв'язках з розвитком інших однотипних утворень на -ство, -ота, -ина, -изна, проаналізував якісні і кількісні зміни в історії розвитку словотвірної структури таких дериватів, виявив мовні й позамовні чинники, які спричинили вказані зміни. Мовознавець уперше схарактеризував лексико-семантичну структуру деад'єктивів на -ість, -ство, -ота, -ина, -изна у співвідношенні з семантикою твірних основ, виявив типи й обґрунтував закономірний характер семантичної кореляції й декореляції твірних і похідних слів, а також визначив статус відприкметникових субстантивів на -ість, -ство, -ота, -ина, -изна на словотвірному й лексичному рівнях української мови [1, 3].

Підготовку кандидатської дисертації на високому науковому рівні, безсумнівно, забезпечила потужна джерельна база, яка лягла в основу історичного дослідження В. В. Грещука. Багатий і майже вичерпний історичний матеріал, представлений у роботі, особливо лексикографічні видання та лексичні картотеки, став взірцевим для проведення будь-якого лінгвістичного дослідження, не кажучи вже про історичні студії, які вимагають усеохопного опрацювання давньої та сучасної літератури, відповідної наукової бази і значно більшої, ніж сучасні розвідки [1, 4–5]. Побудова наукової роботи й виведення загальних висновків у дисертації є показовими щодо систематизації й класифікації історичного матеріалу, вони спрямовують майбутніх дослідників на продумане, вмотивоване, послідовне викладення й узагальнення результатів своєї діяльності [1, 6–23].

Проблеми загального розвитку української літературної мови в Галичині, мовна ситуація на західноукраїнських землях у різні історичні періоди розкриті в таких працях В. Грещука, як «Активізація західноукраїнського варіанта в розвитку літературної мови доби О. Духновича» (1993), «Українська мова в Галичині першої половини XIX ст.» (1999), «Проблема розвитку української літературної мови в Галичині середини XIX ст.» (2001), «Роль Галичини в розвитку української і польської літературних мов другої половини XIX – початку XX ст.» (2003), «Лексика

української літературної мови Галичини середини XIX ст.: діалектне підґрунтя, запозичення, словотвір» (2016) та ін. Названі роботи вченого засвідчили масштабність не тільки лінгвістичних спрямувань, а й між-дисциплінарних зацікавлень (історією, літературою, культурою), до того ж, показали спорідненість душі мовознавця з рідним краєм, переймання його історією мови і вболівання за теперішній її стан. Цими працями вчений не тільки зорієнтував на процеси формування української літературної мови на західноукраїнських землях, а й показав не применшену роль галицького літературного варіанта у формуванні загальнонаціональної мови. У такому плані думки В. Грещука співзвучні з поглядами І. Франка щодо становлення єдиного варіанта української літературної мови, базового на східноукраїнських і західноукраїнських мовних традиціях, із охопленням насамперед лексичних елементів.

У контексті розгляду загальномовних історичних питань і в окремих спеціальних розвідках актуалізовано питання мовознавчої діяльності, розвинутої на західноукраїнських землях, порівняно із царськими заборонами й цензурою українського слова на східноукраїнських землях у XIX ст. Для відновлення давніх писемних пам'яток, з'ясування їхньої наукової ваги, лінгвістичного опрацювання текстів В. В. Грещук узяв участь у підготовці праць «Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України» (1999), «Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ» І. Могильницького (2003), «Німецько-український словар» В. Кміцикевича і Спілки в історії українсько-німецької лексикографії» (2018) та інших. У розкритті значення й вагомості таких історичних джерел учений прагнув належно поцінувати лінгвістичні праці галицького походження, а також їхніх творців.

За загальною редакцією В. В. Грещука опублікована книга «Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України» (1999), до якої ввійшли написані мовознавцем частини «Передмова», «Подвижницька праця на благо рідного слова», «Замість післямови», а також стаття у співавторстві «Словник як джерело дослідження лексики й словотвору української мови кін. XIX ст.» (з З. Каспришин, М. Лесюк, В. Лучик). Ця книга засвідчила намагання вченого відновити в пам'яті українського народу ім'я Є. Желехівського (забуте або й не знане), показати його внесок у відродження національно-культурного життя України, у підтримання й розвивання власної мови, наставляння молоді на навчання рідною мовою. Значними стараннями В. В. Грещук намагався представити широкому загалу найбільший здобуток Є. Желехівського – «Малоруско-німецький словар», який став найціннішим і найвизначнішим лексикографічним виданням того часу. У статті «Подвижницька праця на благо рідного слова» мовознавець виклав найголовніші події з короткого життя Є. Желехівського, проаналізував його творчі задуми щодо збирання матеріалу, а також етапи упорядкування ним словника, виклав наукові засади укладання «Малоруско-німецького словаря», обговорені в колі тодішніх філологів і культурних діячів, звернув увагу на джерельну базу, правописну систему словника, яка згодом отримала назву «желехівка», стала популярною і була запроваджена в школи Галичини та Буковини. Таким чином, завдяки плідній праці В. В. Грещука та інших учених відкриттям для української

лінгвістики стала мовознавча й культурно-освітня діяльність Є. Желехівського і зокрема його «Малоруско-німецький словар» у 2-х томах (другий том у співавторстві з С. Недільським).

У поле наукових зацікавлень ученого потрапляли й маловідомі книги або малодоступні широкому загалу. Дослідження таких давніх лінгвістичних творів уможлиблюють розкриття їхньої історії, пізнання й пошанування їхньої цінності. Так, у статті «Німецько-український словар» В. Кміцикевича і Спілки в історії українсько-німецької лексикографії» мовознавець зазначив, що вказаний словник мав досить велику джерельну базу, чим відрізнявся від попередніх словників, і став досконалішим та значнішим у практиці підготовки перекладних словників завдяки загальноукраїнській лексиці, із перевагою над іншими словниками (О. Партицького, Є. Желехівського і С. Недільського) ще й у невеликій фіксації регіональних, діалектних і штучно створених слів [5, 69–70]. Пильне й пошанне ставлення до давньої лінгвістичної спадщини доводить, наскільки цінною є мовознавча праця для В. Грещука.

Діяльність визначних діячів та їхня роль у розбудові української літературної мови в Галичині стала одним із головних предметів наукових зацікавлень ученого. Розкриваючи їхнє значення в історії української літературної мови, дослідник зумів дати найоб'єктивнішу оцінку внеску кожного діяча, показати його найважливіші досягнення, зокрема в книзі «Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ» (2003) зазначив, що І. Могильницький став «першим, хто усвідомив небезпеку цілковитої денационалізації, винародовлення українства в Галичині і започаткував процес національно-духовного відродження» [3, 5]. А найбільшою заслугою І. Могильницького, на думку професора, стало потрактування української мови як самобутньої, рівної іншим слов'янським мовам, яка заслуговує на запровадження в усі сфери українського життя [2, 15].

Найбільшого опрацювання в науковій діяльності В. Грещука набула франкознавча тематика, якій присвячено чимало публікацій, зокрема «Поетична творчість Івана Франка і розвиток української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.» (1998), «Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови» (2006), «...Й без моєї скромної підмоги» (робота І. Франка над мовою другої редакції повісті «Петрії і Довбушуки») (2008) та ін. У рамках дослідження життя і творчості Івана Франка розкрито багато концепцій мовотворчої діяльності західноукраїнського письменника: націотворча роль мови, концепція єдиної літературної мови, джерела формування літературної мови, діалектна основа розвитку літературної мови та ін.

У франкознавчих працях В. Грещук акцентував на розумінні мови в концепції галицького діяча як об'єднувального, консолідувального чинника становлення єдиної української літературної мови, як засобу збереження та єднання нації. Учений показав характер галицької літературної мови в особі Івана Франка під час дискусії щодо шляхів розвитку української літературної мови, у якій на статтю Б. Грінченка «Галицькі вірші» (1891) представник Західної України відповів полемічною статтею «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка», де виклав і засади розвитку єдиної

української літературної мови, а також вказав на історичні обставини відсутності єдиної української літературної мови [7, 3–5]. Термін «концепція єдиної літературної мови» став провідним у франкознавчих студіях. У це поняття дослідник творчості І. Франка вкладає шляхи, способи, джерела розвитку, розбудови та збагачення літературної мови (народнорозмовна стихія, запозичення з інших мов, творчість талановитих і популярних письменників) [7, 8].

Грещук В. В. зауважив, що концепція формування єдиної української літературної мови реалізована в художній, літературно-критичній і науковій творчості та мовній практиці І. Франка. Вона полягала в широкому використанні власних словотворчих засобів (словотвірних моделей, переосмислених значень слів, вторинно номінованих лексем), скалькованих чи безпосередньо запозичених ресурсів та ін., а також у поступовому зближенні галицького варіанта літературної мови з наддніпрянським [7, 9]. Унаслідок порівняння тридцятип'ятитисячного лексикону поетичного ідіолекту Івана Франка та реєстру лексем «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка, учений-франкознавець виявляє в поетичній творчості Івана Франка понад 15 тисяч слів, яких не було в тогочасних найповніших лексикографічних працях. До них належать слова, введені в літературне мовлення саме завдяки творчій діяльності Івана Франка, а також його сучасниками (-к-а – *любителька, інфанта, економка; -ниц-я – вартівниця, отруйниця, сидільниця; -анк-а – спартанка, норманка, гамбургжанка; -ин-я – болгариня, охмістриня; -иц-я – майстериця, фельдшериця; -ачк-а – бідачка, плачка* та інші [7, 9–10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Грещук В. В. – визначний учений-лінгвіст із багатовимірною плідною науковою спадщиною, складовою частиною якої стали праці історичного спрямування. Аналіз наукових студій з історичної проблематики показав глибину і широту зацікавлень ученого мовними питаннями рідного краю, фаховий підхід до розкриття й пошанування лінгвістичних здобутків уродженців Галичини (Є. Желехівського, І. Могильницького, В. Кміцикевича й ін.), їхнього внеску в розвиток української літературної мови. Франкознавча тематика стала провідною в розкритті творчості визначних діячів краю, у рамках якої визначено найважливіші домінанти мовотворчої діяльності Івана Франка (націотворча роль мови, концепція єдиної літературної мови, джерела формування літературної мови, діалектна основа розвитку мови).

Література

1. Грещук В. В. Словообразовательная и лексико-семантическая структура украинских деадъективов на -ість, -ство, -ота, -ина, -изна : автореф. дисс. ... канд. філол. наук. Київ, 1979. 24 с.
2. Грещук В. В. «Вѣдомѣсть о рускомъ языцѣ» І. Могильницького – перша українознавча лінгвістична розвідка в Галичині. *Вѣдомѣсть о рускомъ языцѣ* / підгот. до друку, вступна стаття і примітки В. Грещука. Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 5–18.
3. Грещук В. Подвижницька праця на благо рідного слова. *Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України* / за заг. ред. В. Грещука. Івано-Франківськ, 1999. С. 9–18.

4. Грещук В. «...Й без моєї скромної підмоги» (робота І. Франка над мовою другої редакції повісті «Петрії і Довбушуки»). *Для добра мільйонів хай вічно живе* : зб. наук. праць на пошану 150-річчя від Дня народження Івана Франка. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. С. 346–356.

5. Грещук В. В. «Німецько-український словар» В. Кміцикевича і Спілки в історії українсько-німецької лексикографії. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*: науковий журнал / гол. ред. докт. техн. наук В. М. Мойсишин. Івано-Франківськ, 2017. № 4 (40), 2018. № 3 (47). С. 67–72.

6. Грещук В. Поетична творчість Івана Франка і розвиток української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали міжнародної наукової конференції. Львів, 1998. С. 686–690.

7. Грещук В. Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. Івано-Франківськ, 2006. Вип. ХІ–ХІІ. С. 3–12.

8. Малоруско-німецький словар : у 2 т. / уложили: Євгеній Желеховский та Софрон Недільский. Львів, 1886. Т. 1: А–О / уложив Євгеній Желеховский. 600 с.; Т. 2: П–Я / уложили: Євгеній Желеховский та Софрон Недільский. 632 с.

REFERENCES

1. Greschuk, V.V. (1979) Word-forming and lexical-semantic structure of Ukrainian deadjectives on -ost, -this, -in, -this: author. diss. ... Cand. philol. Sciences. Kiev. 24 p. [in Ukrainian].

2. Greshchuk, V.V. (2003) «The News of the Russian Language» by I. Mogilytsky is the first Ukrainian linguistic intelligence in Galicia. *Learn about Russian* / Prepare. to the press, introductory article and notes by V. Greshchuk. Ivano-Frankivsk: Play. P. 5–18. [in Ukrainian].

3. Greschuk, V. (1999) Podvizhnytsya work for the benefit of the native word / *Yevhen Zhelekhivsky in the national-cultural revival of Ukraine* / for the head. ed. V. Greshchuk. Ivano-Frankivsk. P. 9–18. [in Ukrainian].

4. Greshchuk, V. (2008) «... Even without my humble help» (I. Franko's work on the language of the second edition of the story «Petrias and Dovbushchuk»). *For the good of the millions, live forever*: Sat. Sciences. works to commemorate the 150th anniversary of Ivan Franko's Birthday. Ivano-Frankivsk: City of NV. P. 346–356. [in Ukrainian].

5. Greschuk, V. V. (2018) «German-Ukrainian Dictionary» by V. Kmitsikevich and the Union in the History of Ukrainian-German Lexicography. *Precarpathian Bulletin of NTSH*. Word: scientific journal / chapter. ed. Doc. tech. Sciences VM Moysishin. Ivano-Frankivsk, 2017. № 4 (40), 2018. № 3 (47). Pp. 67–72. [in Ukrainian].

6. Greshchuk, V. (1998) The poetic work of Ivan Franko and the development of the Ukrainian literary language of the late XIX - early XX centuries. *Ivan Franko - writer, thinker, citizen: materials of international scientific conference*. Lviv, pp. 686–690. [in Ukrainian].

7. Greshchuk V. The role of Ivan Franko in the formation of a single Ukrainian literary language. *Bulletin of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Philology*. Ivano-Frankivsk, 2006. Vol. XI–XII. Pp. 3–12. [in Ukrainian].

8. Belarusian-German Dictionary: 2 volumes / by: Yevgeny Zhelekhovsky and Sophron Nedilsky. Lviv, 1886. Vol. 1: A–O / concluded by Yevgeny Zhelekhovsky. 600 sec.; Volume 2: P–I / by: Yevgeny Zhelekhovsky and Sophron Nedilsky. 632 p. [in Ukrainian].

VASYL GRESCHUK – HISTORY OF UKRAINIAN LANGUAGE

Maria BRUS*Candidate of Philology,**Associate Professor of the Ukrainian Language Department,**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).**E-mail: mariya_brus@ukr.net**ORCID ID: 0000-0001-5874-1045*

The article describes V. Greshchuk's contribution to the study of the history of Ukrainian literary language. His scientific achievements on historical issues are shown. Attention is drawn to the linguistic works of the linguist, devoted to the study of Ukrainian literary language in Galicia.

Taking into account the specifics of V. Greshchuk's historical studies, the main aspects of his scientific researches are defined: the study of the general processes of development of the Ukrainian literary language in Galicia, specific linguistic phenomena (lexical, grammatical, lexicographic, etc.), linguistic heritage (the works of I. Mogylnytsky, E. Zhelekhovsky, V. Kmitykevych, etc.), the contribution of prominent figures in the development of Ukrainian literary language (I. Frank, V. Stefanyk, I. Kovalik, etc.). As a result of the analysis of V. Greshchuk's works, it is noted that the spectrum of the historical problems of his works is quite wide, with a deep, well-considered clarification of historical issues.

Greshchuk V. V. is a distinguished linguist of world importance, with a multidimensional fruitful scientific heritage, whose historical works have become part of it. The analysis of scientific studies on historical issues showed the depth and breadth of interests of the scientist in the language of the native land, the professional approach to discovering and honoring the linguistic achievements of Galicia natives, their contributions to the development of Ukrainian literary language (E. Zhelekhivsky, I. Mohilnytsia). The subject of French studies became a leader in the discovery of creativity of prominent figures of the region, within which the most important dominants of Ivan Franko's speech-making activity were identified (the national creative role of language, the concept of a single literary language, sources of literary language formation, dialectal basis of language development).

V. Greshchuk noted that the concept of forming a single Ukrainian literary was implemented in the artistic, literary-critical and scientific creativity and linguistic practice of I. Franko.

Key words: *history of language, linguistic works, linguistic phenomena, historical issues.*

Статтю подано до редколегії 30.10.2019.